

Icke-ägandets olidliga enkelhet

Daniel Ankarloo

På ETC:s hemsida har sidan ”veta mera” börjat publiceras. Syftet är att bidra till en radikal debatt som går lite mer på djupet i frågeställningarna. Och medan jag naturligtvis förbehållslöst applåderar själva initiativet, kan man konstatera att själva de åsikter som nu torgförs på sidan, i olika marknadssocialistiska modeller för ”ekonomisk demokrati” på bas av ”arbetarkooperativ”, är långt ifrån tillfredsställande ur både teoretiskt och politiskt hänseende. Om målet är en radikal debatt, som dessutom går på djupet, utmärks framför allt Kalle Grills (KG), Kalle Berggrens (KB) och Johan Ehrenberg & Sten Ljunggrens inlägg snarast av sin ytlighet och sin brist på radikalitet.¹ (Ehrenberg & Ljunggren ger dock också i sin uppsats en bra och upplysande kritik av den form för ”datorsocialism”, som introducerats i Sverige genom publiceringen av Paul Cockshott och Allin Cottrells *Planhushållning och demokrati*).² Dessutom är de argument för idén om att ägandet är ”komplext” som förs fram oftast misslyckade och missvisande, ackompanjerat med en grov karikering av meningsmotståndarnas positioner för att försöka dölja den brist på originalitet som utmärker inläggens politisk-teoretiska position. ETC är en synnerligen viktig arena för vänsterdebatt. Så när målsättningen med analysen är att klargöra men resultatet blir ytlig förvirring är det nödvändigt att reagera. Filosofiskt finlir maskerat som radikal ekonomisk teori kan i så viktigt sammanhang inte passera oemotsagt.

Jag ska dock inte här mer grundligen kritisera modellerna som presenterats i sig. Det som följer här kan mer ses som kritiska teoretiska och politiska markeringar, som i frågan pekar i helt annan (och som jag menar mer genuint socialistisk) riktning än de artiklar som nu har presenterats på ETC:s hemsida. Detta för att bredda debattens förutsättningar ytterligare.

Budskapet i artiklarna kan sammanfattas i två teser: (i) Ägande är inget enkelt begrepp där man antingen äger eller inte äger. ”I praktiken är ägandet bra mycket mer komplicerat än så”, skriver KG i sitt inlägg. (ii) Ett radikalt alternativt ekonomiskt system är arbetarstyrda kooperativ, med externa kapitalförsörjare som inte bestämmer över produktionen och arbetsprocessen, men som förser kooperativen med kapital och erhåller en ”avkastning”, som tas ur ”överskottet”. Produktionen ska också ske inte bara på utan *för* en marknad. Marknadssocialismen kännetecknas också mycket riktigt av ”modeller”, där arbetarna ”demokratiskt” styr över produktionen, men där i övrigt alla andra delar av den kapitalistiska marknadsekonomin (varuproduktion, vinst, lönarbete etc.) finns kvar intakta.³ (Jag hoppar i

sammanhanget över Ljunggrens unika tes om att marknaden har "ockuperats" av kapitalet, och att socialismen bör inriktas på att "befria marknaden", eftersom vi i andra sammanhang redan har debatterat den frågan.)⁴

Vad gäller det första påståendet, att ägandet är "komplext", försöker författarna leka originella genom att på en nivå hävda en självklarhet, nämligen att allt privat ägande (då det är en social relation) är juridiskt reglerat och därmed aldrig entydigt och exklusivt fastställt en gång för alla, samtidigt som man antyder att marxister och nyliberaler skulle vara av motsatt uppfattning (vilket bygger antingen på ren okunnighet eller på medveten karikatyr från KG:s och KB:s sida. Lägg t.ex. märke till att KG i sin artikel citerar en jurist från 1765 för att åskådliggöra den position som han kritiserar. Som om inget vettigt sagts i frågan sedan dess?). Från detta påstående hoppar dock KG i sin artikel talande nog genast till en annan abstraktionsnivå med följande slutsats vad gäller ägandet av produktionsmedel: "För den som insett ägandets komplexa natur är inte detta en fråga om vem som ska äga utan om vilka personer ... som ska ha vissa rättigheter". Men slutsatsen följer inte ur premisserna. Det faktum att ägandet alltid är reglerat, betyder inte att "det inte är frågan".

För även i alla de exempel som anförs för att visa "komplexiteten" i ägandet, är en grundläggande förutsättning för resonemangen just *vem* som äger och *vad* som ägs. Även om "ditt" hus är K-märkt och din äganderätt därmed är reglerad så är det likväl din äganderätt som är reglerad och inte min. Och bostadsrätter ägs av bostadsrättsföreningar, inget annat. Den bonde som arrenderar ut mark kan bara arrendera ut *sin* mark och ingen annans. Och den som arrenderar har *per definition* ingen "äganderätt" till den marken (om han ägde den, skulle han ju inte arrendera den!). Om du hyr ut ditt hus till mig så är det fortfarande ditt hus och inte mitt. Hade det varit tvärtom hade du nämligen hyrt och jag hyrt ut. Det man äger hyr man inte. Det faktum att dessa förhållanden är legalt reglerade kan inte skymma detta grundläggande faktum: det att någon "äger" förutsätter en "icke-ägare". Ännu mer: det faktum att min kropp är *min* kropp gör det på sin höjd möjligt, i kapitalismens namn, att *jag* får sälja den, men inte du. I den ordning du äger min kropp och kan sälja den, har vi slaveri, vilket är en annan produktionsordning än kapitalismen.

Likt alla idealistiska filosofer förväxlar KG och KB, och andra som resonerar som dem, ett gränsdragningsproblem med ett verkligt praktiskt problem. Från det faktum att äganderätter aldrig är fullt uttömmande (vilket numera är närmast ett truistiskt och inte alls så originellt påstående i nationalekonomisk teori i och med "nyinstitutionalismens" intåg på de nationalekonomiska institutionerna från 1960-talet och framåt) följer ju inte att äganderätter är alltigenom osäkra. Den nyinstitutionella ekonomiska teori, som KG och KB rent faktiskt

hämtar sina argument ifrån – utan att de själva tycks medvetna om det – drar också, ur insikten att ägande aldrig är uttömmande, oftast rent nyliberala politiska slutsatser och inte alls socialistiska, vilket faktiskt inte är så konstigt.⁵

Argumenten om ägandets ”komplexitet” får mig att minnas det filosofiska ”problem” jag fick brottas med på universitetet: ”hur många sandkorn behövs innan det blir en sandhög?”. Nog kittlar det lite grann? Och visst tycks frågan ”komplex”? Men bara en filosof kan stå i Saharaöknen och envist hävda att frågan är osäker! Oavsett hur vi definierar det, så är Saharaöknen inte ett sandkorn. Analogt, om nu KG och KB tycker att privat ägande till produktionsmedlen är ett så ”komplex” fenomen, kan jag upplysa dem att ”icke-ägande” till samma produktionsmedel är synnerligen enkelt; ett faktum som definierar lönarbetarklassens grundläggande sociala position i det kapitalistiska samhället.

Nåja, det avgörande för en radikal teoretisk debatt är inte begreppsmässig klarhet för dess egen skull, utan snarast huruvida analysen understödjer och leder till radikala politiska slutsatser. Den socialistiska arbetarrörelsen har sedan sin födelse ur den ”okomplicerade” analys man har fört fram dragit en mycket enkel slutsats: *Det finns de som äger och vi som inte äger; de som äger har allt och gör inget, vi gör allt och har inget. Detta är en orimlig och ojämlik ordning som bara kan upphävas om det som de äger blir allas vår egendom så att ingen klass måste sälja sin arbetskraft och producera, medan en annan köper arbetskraften och inget producerar.* Denna uppfattning kan naturligtvis, om den uttrycks så grovt, ses som ”vulgär”, men i Marx vetenskapliga kritik av den politiska ekonomin ges denna grundläggande synvinkel teoretisk grund.

För Marx är kritiken mot kapitalismen inte främst att arbetaren inte erhåller frukterna av sitt arbete (det är inte *därför* ägandefrågan är central) utan för att privat ägande samtidigt förutsätter ”icke-ägande”. Detta faktum gör att arbetaren blir *socialt beroende* av en främmande kraft (kapitalet) för själva sin överlevnad och lönarbetaren tvingas därmed arbeta för en annan klass, inte sig själv. Lönarbetaren är således *per definition* ofri och socialt otrygg. Notera att kapitalet inte kräver att arbetaren ska ge kapitalisten ”ting” (det har han ju knappt några), utan att han ska *arbeta* för kapitalet. Med Marx terminologi är kapitalismen därför en ordning där arbetet inte är en del av arbetarens liv, utan en försakelse av det, lönarbetet uttrycker inte ett inifrån kommande personligt behov och en del livet, utan är en

externt påtvingad förutsättning för livet – det Marx kallar ”alienation”. ”Vårt eget liv” börjar när ”arbetet” tar slut: på *fritiden*.

Förutom att dela upp den sociala verkligheten i en klass av de som lönarbetar (för att ”förtjäna sitt levebröd”) och de som inte gör det (och ändå får ”avkastning”) innebär kapitalismen, enligt Marx, en social verklighet, där allting blir ”upp och ner”: I stället för att styra produktionsapparaten, styrs vi av den, i stället för att använda produktionsmedlen, använder de oss (och påtvingar merarbete för en del av arbetarklassen och arbetslöshet för en annan). Ja, i det kapitalistiska samhället är arbetet inte ens en verksamhet som är skapande, utan i stället en verksamhet som måste skapas, inte en verksamhet som ”finansierar”, utan måste ”finansieras” (vilket retoriken om ”att skapa arbetstillfällen” och massarbetslösheten avslöjar).⁶ Under kapitalismen styr vi inte våra egna omständigheter, det är omständigheterna (”marknaden”) som styr oss. ”Ekonomins svängningar” framstår som lika naturnödvändiga och bortom kontroll som årstiderna.

Ur just den privata egendomen stammar kapitalismens sociala ojämlikheter. Ojämlikhet och ofrihet är inget olycksfall i arbetet eller ett tecken på att kapitalismen inte fungerar som den ska – vem har inte hört det tröttsamma pratet om behovet av ”fungerande marknader”, så fort kapitalismen misslyckas med att skapa frihet, trygghet och jämlikhet? – utan snarast ett bevis på att den kapitalistiska ägande- och produktionsordningen konsekvent fungerar på ett visst sätt, nämligen ofritt, otryggt och klassojämlikt. Denna insikt formar basen för socialistisk samhällsanalys och dess politiska krav.⁷ I Ernst Wigforss sammanfattning: ”Socialdemokratin vet sig vara tolk för det enklaste och djupaste förnuft, då den vägrar försona sig med att nöden skall växa fram ur själva överflödet, då den finner det vara mänskorna ovärdigt att låta sig förtryckas av en produktionsmekanism som de själva skapat.”⁸

KG, KB och andra kan naturligtvis av politiska skäl avfärda denna analys och slutsats, men radikal är den minsann. Den innefattar ju kapitalismens upphävande till förmån för socialism, eller ”privategendomens upphävande”, som Marx och Engels konstaterade i *Det Kommunistiska Manifestet*. Sett ur det perspektivet är det utmärkande för de alternativa förslag till ”ekonomisk demokrati”, som KG, KB och Ehrenberg & Ljunggren presenterar, hur icke-radikala de är. Deras förslag till arbetarstyrda kooperativ som producerar för marknaden består rent faktiskt av synnerligen ytliga skisser, vilka alla är bleka kopior av alla de sammelsurier av ”marknadssocialism”, ”frihetlig socialism” och ”stakeholder capitalism”, som de senaste 30 åren översvämmat den icke-marxistiska vänsterns teoretiska debatt både internationellt (genom t.ex. ”Fabian Society” och kretsen kring ”Analytical Marxism” i England och USA) och i Sverige (med t.ex. Johan Lönnroth, Hans Lind, Bo Rothstein, Ingvar

Johansson och Sten Ljunggren som fanbärare). Alla frågeställningar i dessa modeller har typiskt nog som utgångspunkt just det faktum att några äger och andra inte äger. Dessutom framförs detta faktum numer öppet närmast som om det vore en fördel med resonemangen att de *inte är radikala*. Just genom att förslagen *inte* är radikala hävdar framför allt KB och KG att en konstruktiv politisk diskussion fri från ”tidigare lösningar” skulle kunna föras. Men, undrar man ängsligt, en diskussion om vad? Och med vem? KG skriver avslöjande nog i sin artikel: ”Om vi inte ska tänka oss några mer revolutionära förändringar måste de kooperativa företagen finansieras från den fria kapitalmarknaden. Och det är ingen dum lösning ... De som idag satsar sitt kapital i vanliga aktiebolag ... måste alltså ges anledning att satsa detta kapital i kooperativ”. Men för vem är detta ”ingen dum lösning”?

Kritiken mot allehanda marknadssocialistiska alternativ och modeller har sedan 20-30 år tillbaks utarbetats och är, i mitt tycke, i grunden övertygande. Oavsett vad man tycker om det, så finns denna kritik öppet tillgänglig för alla intresserade – och borde därför åtminstone ha berörts av författarna till artiklarna i fråga, om debatten nu ska vara initierad och ”djup”.⁹ Den är dessutom väl grundad i arbetarrörelsens egen historia, och inte minst i Marx kritik av den politiska ekonomin. Jag tänker som sagt inte här i detalj gå igenom alla problem KG:s, KB:s och Ehrenberg & Ljunggrens modeller ur detta perspektiv har.¹⁰ Jag noterar bara att när de flesta marknadssocialistiska modeller, som har presenterats i den internationella debatten, i alla fall menar att kooperativen inte bara ska vara styrda utan också ägas av arbetarna själva samt att kapitalmarknaden avskaffas och ersätts med olika former för ”kupongsystem”, vilket innebär att ”arbetet” ”hyr in” kapital i stället för tvärtom, så orkar inte KG och KB i sin tankevärld ens gå så långt. (På denna punkt är det för mig inte helt klart hur Ehrenberg & Ljunggren ställer sig, så jag låter bli att spekulera om det.)

Helt klart är därför att så vitt KG, KB och Ehrenberg & Ljunggren i denna fråga överhuvudtaget kan ses som socialister, tillhör de den specifika, kuriösa idétradition som menar att socialismen inte är ett alternativt ägande- och produktionssätt till kapitalismen utan en samling ”viktiga värden”; värden som i praktiken omvandlar socialismen till att vara projektet att förverkliga *liberalismens* principer ”fullt ut”, nu när Folkpartiet liberalerna har uppgivit dem. Det är därför ingen olyckshändelse att alla de förslag till ”ekonomisk demokrati” som KG, KB och Ehrenberg & Ljunggren nu har publicerat på ETC:s hemsida, inte finner sin grund i den socialistiska arbetarrörelsens idétraditioner och historia, utan i den akademiska ”radikala” liberalismen, så som den har utformats bland professorer på universiteten i USA.

Den idétradition som menar att socialism i själva verket är att förverkliga liberalismens ideal ”fullt” ut, i dess ”sanna” form, är lika nygammal (förmarxistisk såväl som socialdemokratisk – ”New Labour”) som tröttsam och har nu slutgiltigt förlorat allt skimmer av radikalism.¹¹ Det ger därför också ett pompöst intryck när våra marknadssocialister här i Sverige framför dessa sina idéer, som om de vore ”nya” och ”originella”. Men, i själva verket har man övergett Marx, bara för att ofrivilligt anknyta till rent förmarxistiska idéer från tidigt 1800-tal. Det är därför inte konstigt – tvärtom vad framför allt Sten Ljunggren (men även andra) så envist tidigare har hävdad i debatten – att Marx själv ägnade mycket energi under sitt teoretiska och politiska arbete till att kritisera denna tidiga form för ”socialism”, vilket bl.a. följande påpekande av Marx i *Grundrisse* åskådliggör:

”Vad detta visar är dårskapen hos de socialister ... som vill beskriva socialismen som förverkligandet av det *borgerliga* samhällets ideal ..., som demonstrerar att utbytet och bytesvärdet *ursprungligen* (i tid) eller *i grunden* (i dess riktiga form) är ett system av universell frihet och jämlikhet, men att de har blivit perverterade av penningen, kapitalet etc. Eller också att historien hittills har misslyckats med att implementera dem på ett sant sätt ... Det riktiga svaret till dem är: att bytesvärdet eller, mer precist, penningssystemet rent faktiskt är systemet av jämlikhet och frihet, och att de störningar de påträffar i systemets fortsatta utveckling är störningar som finns inbyggda i det, är blott förverkligandet av en *jämlikhet och frihet* som visar sig vara en ojämlikhet och ofrihet. Det är lika fromt som korkat att önska sig att bytesvärdet inte förvandlas till kapital, eller att det arbete som producerar bytesvärde inte [förvandlas] till lönarbete. Det som skiljer dessa herrar från borgerliga apologeter är, å ena sidan deras känslighet inför systemets inneboende motsättningar; å den andra den utopiska oförmågan att begripa den nödvändiga skillnaden mellan den verkliga och ideala formen för det borgerliga samhället, som är orsaken till deras önskan att ta på sig det överflödiga företaget att förverkliga idealet igen, [det ideal] som faktiskt är den omvända spegelbilden av denna verklighet.”¹²

På denna teoretiska bas kan också Marx, i motsats till våra marknadssocialister, fastslå: ”Inget kan vara mer felaktigt och absurt än att anta de förenade individernas kontroll över sin produktion, på basis av *bytesvärde*, av *pengar*.”¹³ Det är i just denna mening marknadssocialismen onekligen inte bara är utopisk. Den är inte heller ett dyft ”konkret” eller ”konstruktiv”.

Vi kan också ur politiskt hänseende göra konstaterandet att marknadssocialister bedriver en för en socialist och arbetare motsatt argumentation än de borde. I ”det allmänna intressets” namn, för att underlätta ”en konstruktiv diskussion”, utgår man i sitt filosofiska finlir från kapitalets synvinkel på det marknadskapitalistiska samhället och inte arbetarklassens. När en socialist och arbetare ser problemet med alla kooperativa modeller på marknadssocialistisk

bas som hur man ska kunna *undvika* det faktum att marknadsimperativ och kravet på avkastning för kapitalet fortfarande styr produktionen, då ägnar sig marknadssocialisten tvärtom åt att lugna kapitalet genom att säga att även i hans egenhändigt definierade ekonomiska system kommer arbetarna att arbeta under marknadsimperativens krav på avkastning. När arbetaren upplever att han under kapitalismen tvingas arbeta för mycket och för länge för någon annan, dvs., tvingas till merarbetstid (det som ekonomen kallar ”incitament”) så ägnar sig marknadssocialisten åt att försöka lösa detta ”incitamentsproblem”, dvs., man försöker att även i ”den ekonomiska demokratin” hitta på institutionella garantier, som ska förmå arbetarna att ”arbeta vidare i god fart även efter det att löner och investeringar säkrats ... för att ge ersättning till investeraren och på det sättet skapa en effektiv kapitalmarknad”, som det uttrycks i KG:s talande formulering. Det faktum att de äger och inget gör (och ändå kan förvänta sig ”avkastning” ur produktionen) – och vi gör allt därför att vi inte äger – kvarstår som grund även i de egenhändigt utarbetade förslag till ”ekonomisk demokrati”, som presenteras av våra marknadssocialister, hur mycket man än vill få oss att tro att det är ”bra mycket mer komplicerat än så”.¹⁴ Det är också ett definierande drag hos alla ”utopister” och marknadssocialister, att man tror sig kunna avskaffa den kapitalistiska världsordningens ojämlikheter, utan att ett dyft förändra kapitalismen självt. Vad som är så radikalt och originellt med den idén, undrar man ju ängsligt.

Detta var ingen uttömmande kritik av de uppsatser som nu publicerats på ETC:s ”veta mera”, mer en markering om den ytlighet och icke-radikalitet som kännetecknar deras ”modeller” för ”ekonomisk demokrati”. Vi har alla naturligtvis rättighet att vara ytliga och icke-radikala och t.o.m. liberaler om vi vill det. Men knappast i det teoretiska djuplodandets, radikalismens och socialismens namn, som KG, KB och Ehrenberg & Ljunggren i denna fråga försöker.

Kampen för en för arbetarklassen verkligt befriande ekonomisk ordning måste underbyggas av en utarbetad och initierad teoretisk diskussion, helt klart. Men denna teoretiska diskussion måste för att vara radikal bygga på väl utarbetade teoretiska fundament som utgår från arbetarrörelsens dagliga erfarenheter och sociala praxis, leder till slutsatser som är socialistiska och därmed stärker arbetarklassen i denna kamp för en annan ekonomisk ordning. Oavsett om man vill det eller inte hamnar marknadssocialisterna i detta perspektiv på helt fel sida, då man inte ens med ett uns av djup har kunnat tillgodogöra sig arbetarklassens perspektiv på den ekonomiska ordningen utan i stället oförblommerat pumpar ut kapitalets

(vem tror ni vinner på idén att frågan om kapitalägandet är ”komplex” eller överspelad?). Den som hade förväntat sig konkreta alternativ om jämlikhet och medbestämmande serveras av KG till slut ett förslag om statliga subventioner och sänkta arbetsgivaravgifter till kooperativ, av Ehrenberg & Ljunggren ett förslag till ”konfiskatorisk arvsskatt” och av KB just ingenting. Att deras utläggningar hamnar i sådana mjäkiga slutsatser är inte bara en besvikelse för varje radikal aktivist som ur teorin vill hämta styrka och energi för den dagliga sociala och politiska kampen, utan också typiskt för den grupp i vårt samhälle som inte socialt tvingas aktivt delta i denna kamp för själva sitt levebröd utan istället lugnt kan iaktta och ”kontemplera” den.

Ja, likt alla idislare på nationalekonomiska kategorier som är helt inkapabla att se dem som sociala klassrelationer (och i stället ser dem som ”ting”) tar marknadssocialisterna i sitt filosofiska finlir utgångspunkt ifrån de som äger och därmed ”övervakar” den produktion som lönearbetaren utför. För den som ”icke-ägar” framstår i stället det som filosofen anser komplext som mycket enkelt. Det finns de som lönearbetar och de som inte gör det. En radikal och klagörande diskussion som aspirerar på socialism kan bara ta utgångspunkt i de problem som uppstår för dem som utför arbetet och inte ur den synvinkel som pumpas ut från dem som tittar på och förväntar sig ”avkastning”. Härur, liksom hos alla den svenska vänsterns ekonomisk-filosofiska världsförbättrare, stammar alla de teoretiska brister som inläggen på ETC:s ”veta mera” blottlägger. Det handlar i det fallet inte så mycket om att ”veta mera” utan om att veta bättre.

Daniel Ankarloo är fil dr. i ekonomisk historia och lektor i socialpolitik på enheten för socialt arbete, Malmö Högskola.

Noter

- ¹ Artiklarna i fråga är: Grill, K. ”Ägandets falska enkelhet”, ETC, 2005; Berggren, K. ”Att låsa upp den politiska diskursen – om ägande och ekonomisk demokrati, ETC, 2005; Ehrenberg, J. & Ljunggren, S. ”What economic democracy should not be about – The dead end of centrally planned economies”, paper för konferens om ekonomisk demokrati i globaliseringens tidsålder, organiserad av CMS och Transform, Stockholm, juni 2003.
- ² Jämför med min recension av boken i Ankarloo, D. ”Marginella kalkyler”, *Clarté* nr. 2 2002.
- ³ För bra sammanfattningar av den rika floran av internationell litteratur om marknadssocialism, se t.ex. Le Grand, J. & Estrin, S. (red.) *Market Socialism*, Clarendon Press, Oxford, 1989; Bradhan, P.K. & Roemer, J. (red.) *Market Socialism*, Oxford University Press, Oxford, 1993; Roemer, J. *A Future for Socialism*, Verso, London, 1994. I Sverige står artiklarna i Zenits temanummer om marknadssocialism *Zenit* nr 111, 1991; Lönnroth, J. *Den Tredje Vänstern*, eget förlag, Lund, 1997; Ljunggren, S. *Marknad och kapital – ett omaka par*, ETC förlag, Stockholm, 1998 som tydliga exponenter för olika former för marknadssocialistiska tankar.

-
- ⁴ Se ”marknadsdebatten” mellan bl.a. mig och Ljunggren i tidskriften *Röda Rummet* (länk via internet: www.internationalen.se).
- ⁵ Inom de nyliberalt influerade ”nyinstitutionella” äganderätts- och transaktionskostnadsteorierna, har man sedan 1960-talet erkänt och analyserat problemet med äganderätters oklara definitioner. Min kritik av ”nyinstitutionell” teori har sammanfattats i Ankarloo, D. ”New Institutional Economics and Economic History”, *Capital & Class* nr. 78, 2002; Ankarloo, D. & Palermo, G. ”Anti-Williamson – A Marxian Critique of New Institutional Economics”, *Cambridge Journal of Economics* 28(3), 2004.
- ⁶ I modern ekonomisk teori ses t.o.m. produktion som en konsekvens av marknaden, inte som marknads förutsättning. Men vi kan ju mycket väl ha produktion utan marknad, men inte marknad utan produktion. Se vidare: Ankarloo, D. & Palermo, G. ”Anti-Williamson...”.
- ⁷ En abstrakt, teoretisk men ändå klargörande genomgång av Marx teori, kritiken mot kapitalismen och slutsatser om ”socialismens ontologi” utifrån dessa perspektiv ges i Westra, R. ”Marxian Economic Theory and an ontology of socialism: a Japanese intervention”, *Capital & Class* nr. 78, 2002.
- ⁸ Ur: Wigforss, E. *Vision och verklighet*, Prisma, Stockholm, 1967, s. 61.
- ⁹ En bra sammanfattande kritik av marknadssocialism ges i McNally, D. *Against the Market*, Verso, London & New York, 1993. Se också recensionen av John Roemers *A Future for Socialism* i: Gray, J. ”Harnessing the market”, *New Left Review* nr. 210, 1995.
- ¹⁰ Jag har själv i andra sammanhang sedan mitten av 1990-talet med jämna mellanrum kritiserat olika former för marknadssocialism och ”utopism” i Sverige, mer specifikt i Lönnroths och Ljunggrens varianter, vilket bl.a. gav upphov till debatter både i *Socialistisk Debatt* och *Röda Rummet*. Min position i frågan har mest grundligt redovisats i artikeln ”Vad kan man förvänta sig av en socialistisk intellektuell?”, *Motströms* nr. 3 1999.
- ¹¹ Det är knappast en tillfällighet att KG och KB hämtar inspiration i ”funktionssocialismen”, den mest idéfattiga och numer bankrutta ”idétraditionen” inom den svenska socialdemokratin. Den må ha många ”funktioner”, men socialism är inte en av dem.
- ¹² Marx, K. *Grundrisse*, Penguin, Harmondsworth, 1973, ss. 248-249. (Min översättning.)
- ¹³ Marx, K. *Grundrisse*, Penguin, Harmondsworth, 1973, ss. 158-159. (Min översättning.)
- ¹⁴ För att undvika missförstånd. Jag menar naturligtvis inte att socialismen innebär att bara de som arbetar ska ha del av samhällets produkter. Naturligtvis ska även de som av olika skäl (ålder, sjukdom, handikapp etc.) inte kan arbeta fördelas resurser efter sina behov. Men det är trots allt en stor skillnad mellan dessa ”arbetsförmögna grupper” och de ”förmögna grupper” som uppstår ”avkastning”. Lönarbetaren är ju t.ex. i grunden socialt beroende för sin existens av den senare men inte den första gruppen. En genuint socialistisk ekonomi är en där fördelningen av samhällets resurser för individen i själva verket är oberoende av ”arbetsinsats”. Se Marx, K. *Kritik av Gothaprogrammet*, Oktober förlag, Göteborg, 1975.